

УДК 368.914

Петрушка О.В.*кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри фінансів імені С.І. Юрія
Тернопільського національного економічного університету*

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАКТИКИ МОБІЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

Стаття присвячена проблемам формування фінансових ресурсів державного пенсійного страхування. Вказано на недоліки практики мобілізації доходів Пенсійного фонду України в період пенсійної реформи. Запропоновано ключові напрями щодо удосконалення функціонування пенсійної системи України.

Ключові слова: доходи Пенсійного фонду, державне пенсійне страхування, єдиний соціальний внесок, застрахована особа, фінансова грамотність населення.

Петрушка Е.В. ПУТИ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРАКТИКИ МОБИЛИЗАЦИИ ДОХОДОВ ПЕНСИОННОГО ФОНДА УКРАИНЫ

Статья посвящена проблемам формирования финансовых ресурсов государственного пенсионного страхования. Указано на недостатки практики мобилизации доходов Пенсионного фонда Украины в период пенсионной реформы. Разработаны предложения по усовершенствованию функционирования пенсионной системы Украины.

Ключевые слова: доходы Пенсионного фонда, государственное пенсионное страхование, единственный социальный взнос, застрахованное лицо, финансовая грамотность населения.

Petrushka O.V. WAYS OF IMPROVING REVENUE MOBILIZATION PRACTICES OF PENSION FUND OF UKRAINE

The article deals with the problems of forming of financial resources of state pension insurance. Shortcomings of revenue mobilization practice of Pension Fund of Ukraine during the pension reform are specified. Key directions of improvement of the pension system functioning in Ukraine are proposed.

Keywords: revenue of Pension Fund, state pension insurance, unified social tax, insured person, financial literacy of the population.

Постановка проблеми. Вирішальне значення для ефективного виконання державним пенсійним страхуванням його функцій є його адекватне ресурсне забезпечення. Зважаючи на специфічні властивості державного пенсійного страхування, механізм мобілізації доходів Пенсійного фонду України впливає на всі економічні суб'єкти і характер їхніх відносин. Особливістю функціонування системи формування доходів Пенсійного фонду є її спроможність регулювати фінансові відносини учасників пенсійної системи не лише у період сплати внесків, а й у майбутньому. Сплачені внески формують пенсійні права застрахованих осіб, що, безумовно, позначається на їхніх доходах і на фінансовому становищі Пенсійного фонду в майбутньому. Крім цього, від функціонування механізму формування доходів залежить забезпечення важливих критеріїв пенсійної системи – підтримання соціальної справедливості в державі та сприяння економічному зростанню.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні питання належного забезпечення фінансовими ресурсами бюджету Пенсійного фонду України залишаються предметом постійних наукових досліджень. Проблеми формування доходів Пенсійного фонду та шляхи їх оптимізації висвітлено у працях вітчизняних науковців. Зокрема, це роботи В. Гейця, Е. Лібанової, О. Кириленко, Д. Полозенка, М. Ріппи, С. Юрія та ін. Активні трансформації економіки України в умовах реформування пенсійної системи зумовлюють потребу у нових наукових дослідженнях щодо наявних проблем у цій сфері.

Постановка завдання. На основі викладеного метою наукового дослідження є визначення основних проблем формування фінансових ресурсів Пенсійного фонду України та окреслення шляхів їх вирішення в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Механізм формування доходів Пенсійного фонду України нині потребує радикальних заходів щодо його рефор-

мування. Причиною цього є, насамперед, значні проблеми, зумовлені невідповідністю доходів та видатків бюджету Пенсійного фонду України та наявністю великого дефіциту, а також наявні недоліки порядку справляння встановлених законодавством зборів. Нині актуальним завданням є забезпечення страхових принципів у фінансуванні бюджету Пенсійного фонду України, що дасть змогу зменшити в його доходах частку ресурсів державного бюджету.

Магістральним напрямом розширення бази нарахування внесків на державне пенсійне страхування, зважаючи на їхні економічні властивості, є збільшення реальної заробітної плати. Зважаючи на те, що функціонування економічної системи відбувається в умовах лібералізації умов зовнішньої торгівлі, на перший план виходить реалізація заходів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності продукції та послуг, що виробляють в Україні. Тому, на нашу думку, єдиним способом вирішення цього складного завдання є реальне підвищення продуктивності праці застрахованих осіб у національній економіці. За результатами проведених досліджень, продуктивність праці в Україні становить 19% від продуктивності праці в США, 22-25% – у країнах Західної Європи, 29-31% від продуктивності праці в країнах Східної Європи [1]. Заходи щодо підвищення продуктивності праці та оплати праці найманих працівників забезпечать бажане зростання обсягів пенсійних прав найманих працівників та необхідне зростання внесків на державне пенсійне страхування.

Пріоритетним завданням у поповненні ресурсів Пенсійного фонду вважаємо зменшення частки тіньової економіки та легалізацію відносин на ринку праці в Україні. Нині рівень тінізації вітчизняної економіки є одним із найвищих в Європі. Варто зазначити що на початку 2015 року в умовах поширення девальваційних та цінових шоків, ескалації військового конфлікту спостерігалось подальше зростання тіньової економіки. Так, за підрахунками

Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, у I кварталі 2015 року рівень тіньової економіки становив 47% [2]. Значні масштаби тіньової економіки в Україні формують український несприятливий фон для функціонування ринку праці. Ще одним важливим проявом впливу тіньової економіки на ринок праці є поширена практика виплат заробітної плати без сплати всіх обов'язкових платежів, у т.ч. єдиного соціального внеску.

Серед основних факторів поширення практики тіньових відносин у сфері оплати праці, вчені наводять чимало причин, що зумовлені, зокрема, недоліками державного пенсійного страхування в Україні. Так, колектив авторів під керівництвом Т. Тищука зазначає, що високий рівень тінізації оплати праці пояснюється значним розривом між вартістю трудових ресурсів для роботодавця і фактичною сумою, яку працюючий отримує за свою працю; толерантним ставленням працюючих до практики виплати неофіційних заробітних плат та, відповідно, позбавлення їх гарантій щодо пенсійного і соціального забезпечення; відчуттям несправедливості системи розподілу пенсій, пов'язаною з наявністю великої кількості пільгових пенсійних режимів; фактичною безкарністю порушень у сфері оплати праці [3, с. 16].

Заходи щодо вдосконалення практики мобілізації доходів Пенсійного фонду України в умовах пенсійної реформи мають, на нашу думку, передбачати положення, спрямовані на мінімізацію чинників тінізації оплати праці. Із урахуванням викладеного, пропонуємо два блоки рекомендованих заходів, спрямованих на розширення участі працюючих у державному пенсійному страхуванні та розширення їхніх страхових прав: пропозиції щодо посилення мотивації працівників і роботодавців до повноцінної участі в державному пенсійному страхуванні, а також посилення відповідальності працівників і роботодавців у разі уникнення від належної сплати єдиного соціального внеску.

Серед основних заходів, які, на нашу думку, доцільно реалізувати, – посилення зацікавленості населення у належному виконанні роботодавцями зобов'язань щодо сплати єдиного соціального внеску. У цьому контексті важливого значення набуває активне застосування соціальної реклами, покликаної роз'яснити працюючим усі вигоди від сплати їхніми роботодавцями передбаченого законом єдиного соціального внеску, а також можливі ризики в разі його несплати.

Велику роль у виконанні завдання належного інформування суспільства про їхню участь у державному пенсійному страхуванні, на нашу думку, може відіграти запровадження автоматизованої інформаційної системи, яка покликана видавати інформацію про очікуваний розмір пенсії після внесення до системи необхідних параметрів. Такими параметрами є розмір середньомісячної заробітної плати, з якої сплачено внески до Пенсійного фонду України, очікуваний стаж роботи, наявні пільги щодо призначення пенсій та інша важлива інформація. При цьому в інформаційній системі варто передбачати врахування офіційних прогнозів, у т.ч. довготермінових, щодо зміни середньомісячної заробітної плати і темпів інфляції. Це дасть змогу реалістичніше розрахувати очікуваний розмір пенсійної виплати застрахованій особі.

На наш погляд, розроблена автоматизована система має бути максимально зручною і наочною для пересічного користувача комп'ютером. З огляду на це, персональні параметри щодо сплати внесків до

Пенсійного фонду України, доцільно укрупнити. Наприклад, стаж роботи представляти не в місяцях, а в роках; середню заробітну плату, з якої сплачено внески, також доцільно представляти загальною усередненою сумою за весь період сплати внесків. Ужиті заходи дадуть змогу підвищити фінансову грамотність населення щодо наслідків неналежної участі в державному пенсійному страхуванні та спонукати працюючих до того, щоб належним чином реагували в разі уникнення роботодавцями передбаченого законодавством сплати єдиного соціального внеску.

Зростання рівня поінформованості працівників про формування та використання коштів бюджету Пенсійного фонду України, а також про набуті їхні власні пенсійні права створить передумови для більш активної позиції працівників в управлінні фінансовими ресурсами Пенсійного фонду України. У сучасних умовах перспективними напрямками для посилення позиції представників найманих працівників в управлінні Пенсійним фондом України, є, на нашу думку, є робота щодо посилення контролю за виплатою неофіційної заробітної плати найманими працівникам і використання необлікованої робочої сили у виробничому процесі. Важливим напрямком посилення активності представників найманих працівників доцільно визначити активізацію контролю за використанням коштів Пенсійного фонду України, у т.ч. на його утримання.

Першочергового розв'язання потребує проблема відстороненості від державного пенсійного страхування трудових мігрантів. На нашу думку, уряду України доцільно вживати активних зусиль для розширення прав трудових мігрантів за кордоном. У цьому контексті принципове значення має легалізація зайнятості українців у зарубіжних країнах, результатом чого була б повноцінна участь громадян України у пенсійному страхуванні. Важлива роль у регулюванні практики пенсійних виплат громадян України належить міжнародним угодам із зарубіжними країнами, в яких передбачено механізм виплати пенсій. Окрім цього, на нашу думку, варто розробити прості та зрозумілі схеми участі у державному пенсійному страхуванні, виконання яких передбачає виплату певного розміру пенсії. При цьому було б доречно надавати трудовим мігрантам альтернативу участі у державному пенсійному страхуванні – участь у недержавному пенсійному забезпеченні.

Забезпечити належне зростання доходів Пенсійного фонду України лише завдяки реалізації заходів щодо посилення мотивації працюючих і роботодавців до сплати єдиного соціального внеску, на наше переконання, буде неможливо. Враховуючи це, в країні має бути посилено відповідальність роботодавців за використання робочої сили без необхідного оформлення, а також за неофіційну виплату заробітної плати. Орієнтуючись на зарубіжний досвід, доцільно запровадити кримінальну відповідальність за використання робочої сили без необхідного нарахування заробітної плати і сплати єдиного соціального внеску.

Зважаючи на великі масштаби тінізації ринку праці в Україні та відсутність суттєвого прогресу щодо легалізації оплати праці, пропонуємо запровадити індикативні розміри мінімальної заробітної плати для різних категорій найманих працівників. При цьому доцільно враховувати види професій, кваліфікацію зайнятих та регіон, у якому працює певна особа. Застосування індикативних розмірів заробітної плати для працівників національної економіки дасть змогу диверсифікувати режими контролю за

платниками єдиного соціального внеску. У таких умовах для платників внесків, які виплачують заробітну плату, меншу, ніж розмір індикативної мінімальної заробітної плати, можна буде застосовувати жорсткіший режим контролю. Це мінімізуватиме ризики уникнення від сплати передбаченого законодавством єдиного соціального внеску.

Важливим напрямом реалізації заходів щодо збільшення доходів Пенсійного фонду України є, на нашу думку, вдосконалення організації процесу адміністрування єдиного соціального внеску. До недавнього часу функції адміністрування цього обов'язкового платежу належали Пенсійному фонду України. У процесі здійснення адміністративної реформи в Україні у 2013 році ці функції частково перейшли до повноважень Фіскальної служби України.

Проведена реформа адміністрування єдиного соціального внеску в довготерміновій перспективі, на нашу думку, негативно впливатиме на розвиток державного пенсійного страхування. Так, відповідно до визначених повноважень, Пенсійний фонд України втрачає мотиви до мобілізації необхідних обсягів сплаченого єдиного соціального внеску. Крім цього, послаблюється зв'язок між заохочувальними заходами Пенсійного фонду України та зростанням його доходів. Через це в останнього зменшуються стимули розробляти і застосовувати інноваційні заходи, спрямовані на поглиблення фінансової грамотності населення та розуміння необхідності участі в державному пенсійному страхуванні. Варто також зазначити, що уніфікація адміністрування єдиного соціального внеску та податків ще більше стирає межі між цими платежами в очах учасників державного пенсійного страхування, які мають цілком різну економічну природу. Передача повноважень щодо прогнозування надходжень єдиного соціального внеску та їх аналізу до органів Фіскальної служби України, на нашу думку, підриває спроможність Пенсійного фонду України самостійно формувати стратегію розвитку пенсійного страхування та реалізовувати її.

Отже, у сфері адміністрування єдиного соціального внеску чітко акцентовано на потенційному розширенні фіскального впливу на його платників. Залучення до роботи з платниками єдиного соціального внеску такої структури як податкова міліція, наділеної широкими повноваженнями щодо ведення оперативної-розшукової діяльності та розслідування виявлених злочинів значно розширює арсенал впливу державного відомства на роботодавців. Безумовно, це не відповідає декларованим принципам рівноправності держави, роботодавця і найманого працівника в управлінні Пенсійним фондом України, тому, на нашу думку, така система адміністрування єдиним соціальним внеском потребує реформування.

Незважаючи на наявні системні недоліки чинної системи адміністрування єдиного соціального внеску, в короткотерміновому періоді її застосування, на наш погляд, усе ж може справляти позитивний вплив на мобілізацію єдиного соціального внеску в Україні. Як уже зазначалося раніше, в Україні функціонує великий тінювий сектор економіки із значним поширенням нелегальної зайнятості та неофіційної оплати праці. Відтак, для масштабного зменшення цього сектору об'єктивно необхідні нестандартні радикальні заходи, спрямовані насамперед на легалізацію зайнятості та оплати праці. У цьому контексті розширення повноважень органу, що здійснює адміністрування єдиного соціального внеску створить кращі передумови для вирішення цього дуже важливого завдання для розвитку дер-

жавного пенсійного страхування. Крім цього, позитивним фактом при адмініструванні єдиного соціального внеску органами Фіскальної служби України є, на нашу думку, оптимізація часу роботодавців на реалізацію контрольних заходів фіскальних органів щодо перевірки сплати податків та єдиного соціального внеску. Сприятливим чинником у спрощенні системи адміністрування єдиного соціального внеску на рівні роботодавця є також уніфікація вимог до подання звітності щодо єдиного соціального внеску та податкових платежів.

Таким чином, адміністрування єдиного соціального внеску Фіскальною службою України доцільно залишити лише у короткотерміновому періоді. У цьому випадку є більше передумов для вирішення чи не найбільшої проблеми державного пенсійного страхування – позбавлення великої кількості населення повноцінної участі в ньому.

Для забезпечення стратегії розвитку державного пенсійного страхування в умовах пенсійної реформи принциповим є, на нашу думку, значне посилення участі Пенсійного фонду України в адмініструванні єдиного соціального внеску. Тому після закінчення короткотермінового періоду адміністрування цього платежу органами Фіскальної служби України, упродовж якого останнє має забезпечити суттєвий прогрес у легалізації зайнятості та оплати праці, адміністрування єдиного соціального внеску доцільного закріпити за Пенсійним фондом України. Це дасть змогу повноцінно реалізувати наявний у нього потенціал стимулювання платників відповідних внесків до належної їхньої сплати. Домінуючими при цьому мають стати партнерські засади співпраці Пенсійного фонду України з роботодавцями і найманими працівниками.

Висновки. Таким чином, реалізація наведених у дослідженні заходів щодо удосконалення практики мобілізації доходів Пенсійного фонду України дасть змогу суттєво вплинути на прозорість функціонування системи соціального страхування, підвищити рівень фінансової грамотності населення та розвинути мотиви працівників і роботодавців до повноцінної участі в державному пенсійному страхуванні.

Крім цього, важливим елементом стратегії реформування державного пенсійного страхування має бути радикальне реформування єдиного соціального внеску. На нашу думку, збір на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування має бути виведений із єдиного соціального внеску і сплачуватися учасниками державного пенсійного страхування окремо від інших зборів на соціальне страхування. Це – необхідна умова розвитку багаторівневого пенсійного страхування і запровадження збору до накопичувальної системи державного пенсійного страхування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Черников А. Борис Колесников: «Такому правительству на западе не дали бы даже вести бухгалтерию маленькой фирмы, производящей козий сыр» : Андрей Черников, Борис Колесников [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.zn.ua/internal/boris-kolesnikov-takomu-pravitelstvu-na-zapade-ne-dali-by-dazhe-vesti-buhgalteriyu-malenkoy-firmy-proizvodyaschey-koziy-syr_.html.
2. Тенденції тінювої економіки в Україні за I квартал 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=da243606-8d4b-49f5-9fa4-34994d5db4d2>.
3. Тишук Т.А. Тінюва економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання [Т.А. Тишук, Ю.М. Харазішвілі, Ю.І. Прилипка та ін.] ; за ред. Я.А. Жаліла. – К. : НІСД, 2011. – 96 с.